

SAARTJE TADEMA

Thea Beckman

Saartje Tadema

Lemniscaat Rotterdam

Wil je meer weten over onze boeken?

Ga naar www.lemniscaat.nl

Zesde druk, 2005

Omslagillustratie: Jan Wesseling

Illustraties schutbladen:

voor: Plattegrond van Amsterdam door Gerrit de Broen, 1724, uit de Historisch-topografische Atlas van het Gemeentearchief van Amsterdam;

achter: Plattegrond van het Burgerweeshuis, uit: Ir. R. Meischke, *Amsterdam Burgerweeshuis*, SDU Uitgevers, 's Gravenhage 1975.

© Lemniscaat b.v. Rotterdam 1996, 2005

ISBN 90 5637 691 8

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Druk: Drukkerij C. Haasbeek b.v., Alphen aan den Rijn

Bindwerk: Boekbinderij De Ruiter b.v., Zwolle

Dit boek is gedrukt op milieuvriendelijk, chloorvrij gebleekt en verouderingsbestendig papier en geproduceerd in de Benelux waardoor onnodig en milieuverontreinigend transport is vermeden.

INHOUD

1	Arme weeskinderen?	7
2	Dirk	30
3	Wennen	36
4	Saartje, de lastpost	45
5	Conflicten	55
6	Kobbetje	78
7	Saartje doet haar beklag	93
8	De geur van de vrijheid	111
9	De opstand	118
10	Dromen van zelfstandigheid	135
11	De Herberg-op-het-IJ	151
12	Het nieuwe leven	160
13	Auke de Fries	179
14	De duivel raakt zoek	196
15	Nogmaals Auke de Fries	200
	Legenda	211

1 ARME WEESKINDEREN?

Ze stonden op een smal pleintje aan de Kalverstraat, voor een imposante poort: Saartje, haar broer Dirk en buurvrouw Geraads. De buurvrouw keek even op Saartje neer en knikte haar toe.

‘Je hoeft nergens bang voor te zijn, kind, je zult heel goed ontvangen worden.’

Saartje zei niets. Ze keek omhoog. Boven de dubbele deur van de weeshuisingang ontdekte ze een gebeeldhouwde voorstelling, waar tussen nissen en krullen een achttal weeskinderen stond afgebeeld – vier jongens en vier meisjes. Ze hielden een ovale krans vast waarin een duif vloog: de Heilige Geest, die waakte over het huis. Daarboven het wapen van Amsterdam, natuurlijk met de keizerskroon erboven. Het zag er indrukwekkend uit.

Onder de acht weeskinderen stond een gedicht geschilderd:

Wy groeien vast in tal en last
Ons tweede Vaders klagen
Ay ga niet voort door deze poort
Of help een luttel dragen.

Ze vond het mooi omdat het rijmde, maar helemaal begrijpen deed ze het niet. Wie waren die ‘tweede vaders’, en wat moest er gedragen worden?

Ze was zeven jaar oud en de vorige week had ze haar moeder verloren. Daarmee werden de kinderen Tadema tot volle wezen. Hun vader, Hendrik Tadema, was meester-timmerman geweest op de grote werf van VOC-schepen op de Oostenburg. Hij had een goed

loon verdiend, terwijl moeder Sijtje wist van sparen en zuinig zijn. Maar bij de tewaterlating van het zestiende schip waaraan Saartjes vader had gewerkt was er iets misgegaan en Hendrik Tadema was verongelukt. Zijn vrouw, al geruime tijd ziekelijk, kon die klap niet verwerken. Tien maanden na de dood van haar man stierf ook zij. Ze liet drie kinderen achter: Dirk, bijna elf jaar oud, Saartje, en de kleine Jakob die pas twee-en-een-half was. Buurvrouw Geraads ontfermde zich over de drie kinderen tot na de begrafenis van Sijtje, en meldde de nieuwe weesjes toen aan bij de regenten van het Burgerweeshuis. Deze woensdagmiddag mocht ze de twee oudsten komen brengen. Jakob was nog te jong en werd uitbesteed bij een minnemoei, die hem bij zich zou houden tot hij oud genoeg was om ook in het Burgerweeshuis te worden opgenomen. Want kinderen onder de vier jaar werden niet toegelaten.

Naast het verdriet over het verlies van haar ouders kwam die slag voor Saartje nog het hardst aan. Bijna een jaar lang had ze gemoeiderd over haar jongste broertje, dat zij liefdevol Kobbetje noemde en dat ze pap had gevoerd, had leren lopen, een beetje leren praten, terwijl haar moeder ziek in de bedstee lag. Nu, plotseling, was Kobbetje bij haar weggehaald, uitbesteed aan een of ander wijfje dat er haar beroep van had gemaakt heel jonge kinderen onder haar hoede te nemen tegen een geringe vergoeding.

De poort zwaaide open en een grote man met een insigne op de borst keek streng op hen neer.

‘Ik zie het al,’ zei hij nog vóór buurvrouw Geraads haar mond had opengedaan. ‘Nieuwelingen.’ Hij wees: ‘Steeds maar rechthuis tot jullie bij de volgende poort komen. De portier daar zal hem voor jullie openen. Dan nog een binnenplaats over en zo komen jullie bij het Middelhuis. Daar de kinderen aanmelden.’

Buurvrouw Geraads knikte en trok de kinderen mee. Ze kwamen op een grote binnenplaats met rechts een zuilengalerij, waar ze

onderdoor liepen, op de volgende poort af. Daarnaast zat weer een portier. ‘Zo, zo, nieuwelingen, huh?’ zei ook hij. Hij opende de deur voor hen en wees: ‘Daar, recht voor jullie, dat is het Middelhuis. Weet de Binnenmoeder dat jullie komen?’

‘Ja mijnheer,’ fluisterde vrouw Geraads.

Weer een grote binnenplaats omringd door gebouwen – hoog en streng, en met veel ramen. Saartje voelde zich krimpen. Wat was het hier allemaal groot! Ze zag een paar meisjes lopen die iets droegen en een deur door gingen.

‘Kom Saartje, niet zo treuzelen,’ zei vrouw Geraads zacht.

‘Ze is bang,’ zei Dirk en hij trok zijn schouders naar achteren, want grote jongens zijn nergens bang voor en dat wilde hij laten merken. Ze liepen verder en stonden toen voor een fraaie deur met een beeldhouwde omlijsting. Dit moest het Middelhuis zijn. Vrouw Geraads duwde de deur open en stapte naar binnen. De kinderen volgden.

Ze kwamen in een hal met een trappenhuis en links en rechts brede deuren, ook weer omgeven door stenen slingers en krullen. Een van die deuren ging open en een vrouw kwam op hen toe.

‘Aha, daar zijn de nieuwe bewoners,’ zei ze, terwijl ze zowel Dirk als Saartje keurend opnam. ‘Ik ben de Binnenmoeder van het meisjeshuis en ik heb opdracht jullie eerst bij de regenten te brengen. Die vergaderen vandaag. Hoe heet jij?’

‘Dirk Tadema – mevrouw.’

‘Noem mij Moeder. Tadema? Dat is een Friese naam?’

‘Hun ouders waren echte Amsterdamse poorters, Moeder,’ haastte buurvrouw Geraads zich te zeggen. ‘Al twee generaties lang.’

‘Dan is het goed. En jij, hoe heet jij?’

‘Sara Tadema – Moeder.’

Het was vreemd en bijna onmogelijk deze vrouw ‘moeder’ te noemen. Ze leek helemaal niet op Sijtje. Ze was groot en had een blozend gezicht. Juist die blakende gezondheid van de vrouw viel

Saartje op. Die vormde zo'n sterk contrast met het uitgeteerde gezicht van haar moeder in haar laatste levensmaanden.

'Kom mee dan. Blijft u even wachten?'

Weer knikte buurvrouw Geraads. De Binnenmoeder ging de kinderen voor, opende een van de mooie deuren, leidde hen door een smal gangetje, enige stenen treden op, klopte op wéér zo'n brede deur en wachtte.

'Denk erom, eerbiedig zijn en alleen spreken als je iets wordt gevraagd.'

Een mannenstem riep: 'Binnen.' De vrouw opende de deur en duwde de kinderen voor zich uit. Ze belandden in een ontzagwekkende deftigheid.

Een zaal met kolossale schilderstukken aan de hoge wanden, met een schouw waarin een vuur brandde en waarboven en waarnaast ook weer schilderijen hingen. Rondom een zware tafel met balpoten zat een zestal heren, in zwarte kostuums met witte beffen. Alle zes droegen ze een pruik. Achter hen stond een heer, ook in het zwart en met een pruik op. Hij hield papieren en een ganzenpen in de hand. Nog veel meer stoelen, met leer bekleed, sierlijke tafeltjes tegen de wanden geschoven, een grote staande klok die plechtig tikte. En boven dat alles een reusachtige kroonluchter die lichtjes rinkelde. Saartje, overweldigd door zoveel pracht, durfde de mannen om de tafel niet aan te kijken.

De Binnenmoeder maakte een korte kniebuiging.

'Heren,' zei ze en haar stem klonk zeer eerbiedig, 'dit zijn Dirk en Sara Tadema, ondanks hun naam echte Amsterdamse poorters-kinderen. Sinds 16 mei 1712 volle wees.'

De regenten keken naar de kinderen, vooral naar Dirk.

'Hoe oud ben je, jongen?' vroeg een van hen.

'Bijna elf jaar, meneer.'

'Dan kun je naar het jongenshuis. Van Swieten, maak daarvan een aantekening.'

De man met de ganzenveer schreef.

‘Ben je op school geweest?’ vroeg nu een van de andere heren.

‘Ja mijnheer.’

‘Dus je kunt lezen en schrijven?’

‘Ja mijnheer.’

‘Wat deed je vader?’

‘Hij was meester-timmerman op de werf van de Verenigde Oost-Indische Compagnie.’

‘Dan kan de jongen naar de timmerschool.’

Saartje zag het gezicht van haar broer oplichten. En nu werd ze opeens nieuwsgierig, vergat haar verlegenheid. Zouden de heren voor haar ook iets prettigs verzinnen?

De Friese naam van de kinderen bleek de heren toch nog aan het twijfelen te brengen.

‘Tadema... Tadema...’ En toen vroeg een van hen aan de Binnenmoeder: ‘Het is toch wel zeker dat dit poorterskinderen zijn?’

‘Ja mijnheer,’ riep Saartje, ‘mijn grootvader was een Fries, maar hij kwam naar Amsterdam en werd hier poorter. Hij was scheepstimmerman, net als vader, en...’

‘Mond houden,’ siste de Binnenmoeder.

Saartje schrok en zweeg. Ze had haar vader, die ze mateloos had bewonderd, dikwijls horen praten over *zijn* vader, die zo’n stoere Fries was geweest. Ze was er trots op.

De heren regenten staarden haar aan, ontstemd omdat ze voor haar beurt had gesproken.

‘Hoe oud ben je, meisje?’

‘Zeven jaar... mijnheer.’

‘Dan gaat ze naar het kindershuis en kan ze naar school.’

‘Naar school?’ riep ze blij. Daar was die prettige beslissing dus. Net als Dirk begon ze te stralen. ‘Ja, graag! Ik kan al lezen, maar schrijven gaat nog niet zo goed. En...’

‘Lezen? Kun je lezen?’

‘Ja mijnheer. Ik mocht moeder wel eens voorlezen en...’

‘Ben je dan ook op school geweest? Je bent pas zeven, zei je toch?’

‘Ik ging niet naar school. Moeder was ziek en had me nodig. Maar ik leerde het uit boeken van Dirk. En...’

‘Wat kun je nog meer?’

‘Een beetje koken en naaien. Ik moest Kobbetjes – ik bedoel de kleren van mijn kleine broertje Kobus bijhouden, moeder kon dat niet meer. Hij was nog zo klein en dus zorgde ik voor hem. Hij was erg lief, Kobbetje, en...’

Opeens hilde ze. De herinnering aan Kobbetjes mollige armpjes om haar hals werd haar te machtig.

Terwijl haar schouders schokten voelde ze een troostende hand in haar nek. ‘Stil nu maar,’ fluisterde de Binnenmoeder.

‘Jullie kunnen gaan,’ zei een van de heren. De Binnenmoeder knikte opnieuw even door de knieën en siste de kinderen toe: ‘Bedank de heren regenten.’

Allebei stamelden ze iets als: ‘Dank u wel’ en ‘God zegene u’, en toen hief Saartje de ogen op, zag voor het eerst het plafond van de regentenzaal en hapte naar adem. ‘O, wat mooi,’ riep ze en wees naar boven. Want plotseling waren haar de grandioze plafondschilderingen opgevallen, de heldere kleuren, de levendige voorstelling, alsof je recht in de hemel keek. De Binnenmoeder trok haar snel de deur door en schudde het hoofd.

Terug in de hal hield ze Saartje nog steeds bij de arm.

‘Ik had toch gezegd: alleen praten als je iets wordt gevraagd.’ Maar ze glimlachte erbij. ‘Denk erom, kinderen, tegenover regenten en regentessen moeten jullie altijd eerbiedig en dankbaar zijn.’

‘Ik... ik zal eraan denken,’ stamelde Saartje.

Vrouw Geraads stond nog steeds in de hal. Geschrokken hoorde ze het standje aan.

‘Was ze... was Saartje brutaal tegen de regenten?’

‘Nou nee. Een beetje vrijmoedig.’

De buurvrouw knikte.

‘Saartje is een vreemd kind,’ vertrouwde ze de Binnenmoeder toe. ‘Erg bijdehand, dat wel, maar ze weet haar plaats niet altijd. Nu ja, ze is nog zo jong.’

Saartje trok de buurvrouw opgetogen aan de arm.

‘Ik mag naar school, naar een echte school, net als Dirk. En hij mag naar de timmerschool.’

‘Dat... dat is mooi. Kinderen, ik moet naar huis. Dirk, ik wens je het allerbeste, en jij, Saartje, denk erom: altijd gehoorzaam zijn.’

Er stonden tranen in haar ogen. Ze ging snel weg, de binnenplaats over, de poort door, en verdween uit het gezicht. Hulpeloos staarde Saartje haar na.

Een knecht in weeshuisuniform kwam de hal in en de Binnenmoeder vertrouwde hem de kinderen toe. ‘De jongen moet naar het jongenshuis, het meisje naar het kinderkuis.’

‘Zal gebeuren,’ zei de man. ‘Kom maar mee, jullie.’

Saartje keek op naar de Binnenmoeder.

‘Dank u,’ zei ze, want dat scheen hier de gewoonte te zijn, overal voor bedanken. De knecht wees naar de openstaande deur.

‘Kom.’

Aan de andere zijde van de binnenplaats, tegenover het Middelhuis, stond het kinderkuis, een mooi gebouw met beeldhouwwerk langs de gevel en met op de hoek een galerij waar een aantal kindertjes aan het spelen was. Kleine kinderen waren het, beslist niet ouder dan een jaar of vijf, zes.

‘Dit is het kinderkuis,’ wees de knecht, ‘daar ga jij naartoe. En jij, jongen, komt met mij mee naar het jongenshuis.’

Er kwam een dienstmeid uit de deur van het kinderkuis en de knecht duwde Saartje naar haar toe.

‘Ze moet nog aangekleed worden,’ zei hij. Daarna trok hij Dirk mee naar de tussenpoort.

‘Waar is dat jongenshuis dan?’ riep Saartje.

‘Aan de eerste binnenplaats.’

‘En ik dan?’

‘Jij gaat met mij mee,’ zei de meid.

‘Maar Dirk is mijn broer, we horen toch bij elkaar te blijven!’

‘Geen sprake van. Hij is al een grote jongen.’

‘Ja, en grote jongens wonen in het jongenshuis,’ vulde de meid aan.

‘Maar...’

Het hielp niet, ze werden gescheiden. De knecht verdween met Dirk door de poort, die dreunend achter hem dichtviel. De meid trok Saartje mee, de stoep van het kinderhuis op.

‘Niet janken,’ zei ze. Maar Saartje jankte niet. Ze was helemaal verbijsterd en keek nog eens om naar de tussenpoort.

‘Wanneer zie ik mijn broer dan weer? Op school?’

‘Welnee, jij gaat straks naar de kinderschool. Maar eerst moet je worden aangekleed.’

‘Ik ben al aangekleed!’

De meid lachte. ‘Kom nou maar.’

Buurvrouw Geraads was weggegaan, Kobbetje was de vorige dag naar de minnemoei gebracht; nu was ze ook nog gescheiden van haar broer Dirk... Saartje voelde zich plotseling wel érg alleen.

Ze liepen door een kale gang. Een deur ging open en een grote vrouw stond voor hen. Een reuzin. Ze torende boven de meid uit; ze was niet alleen lang, maar ook dik en breed. Saartje schrok hevig. De vrouw keek op haar neer en zei: ‘Aha, een nieuwe.’

Saartje kon geen woord uitbrengen. Wie was dit nu weer?

‘Hoe heet je? Kom nou, je kunt toch wel praten.’

‘S... Sara... Tadema, mevrouw.’

‘Noem mij Moeder. Ik ben de Binnenmoeder hier. Hoe oud?’

‘Zeven jaar, mevr... Moeder.’

Hoevéél Moeders liepen hier rond? Blijkbaar had elk gebouw een eigen Binnenmoeder. Maar deze was zo groot, zo gróót!

‘Ik was juist met haar op weg naar de kamkamer,’ zei de meid.

‘Goed.’ En tegen Saartje: ‘Ik ben vrouw Alkemade en jouw plicht is het mij onvoorwaardelijk te gehoorzamen. Heb je dat begrepen?’ Wie zou die vleesberg durven tegenspreken? Saartje knikte snel. De Binnenmoeder liep door en de meid nam Saartje mee een trap op, naar een zaal waar een andere meid het haar van een kind ontluide. Langs de kale wanden zag Saartje eenvoudige houten kasten. Midden in de ruimte stond een tafel, met daarnaast een krukje waarop het kind zat dat juist onder handen werd genomen. ‘Kammoeder, dit is een nieuw kind dat nog moet worden aangekleed,’ zei de meid. Ze verspilde verder geen tijd en vertrok. ‘Dag, ik ben Sientje,’ zei de kammoeder, die zelf niet veel ouder kon zijn dan een jaar of zeventien. Het viel Saartje op dat ze precies eender was gekleed als de Binnenmoeder, de meid en het kind op het krukje. Sientje gaf dat kind een duwtje. ‘Ga nu maar.’ Daarna bekeek ze de nieuw aangekomene. ‘Hoe heet je? Hoe oud ben je?’ ‘Sara Tadema. En ik ben zeven.’ ‘Begin dan maar met alles uit te trekken.’ ‘Alles?’ ‘Jazeker. Je krijgt nu weeshuiskleren aan.’ Sientje leek niet onvriendelijk, maar het kostte Saartje moeite in haar een ‘moeder’ te zien. ‘Toe dan, trek je kleren uit.’ Ze keek langs zichzelf naar beneden. Ze droeg haar zondagse kleren: een strak lijfje, een bolronde rok tot op haar enkels, schoentjes met rozetten, haar mooie witte kousen en een door haar moeder geklost kanten kapje. ‘Waarom...’ begon ze, al half opstandig. Sientje lachte. ‘Toe nou maar. Hier in huis dragen alle kinderen hetzelfde. Daar wen je gauw genoeg aan. Het zijn trouwens mooie kleren van goede kwaliteit.’ Onwillekeurig streek ze over haar eigen rok.

Langzaam begon Saartje zich uit te kleden. ‘Ja maar... wat gebeurt hier dan mee?’

‘Je eigen kleren? O, die bewaren we, of we verkopen ze, want je zult er snel uitgroeien. Het geld dat ze opbrengen wordt voor je bewaard.’

De meid opende een van de kasten en haalde er een stapeltje kleren uit. Een linnen onderhemd, een linnen onderbroek, een grauwe onderrok, zwarte kousen, zwarte schoentjes zonder strik of gesp. Uit een andere kast nam ze bovengoed: een jurk waarvan de linkerhelft van rode stof was gemaakt en de rechterhelft van zwarte stof, met zwarte mouwen; een wit schort, een witte halsdoek, een wit katoenen kapje. Dat alles legde ze op de tafel.

‘Ben je nou nog niet klaar? Je kunt jezelf toch wel uitkleden?’

Saartje haastte zich niet. Stuk voor stuk vouwde ze haar kleren op, legde ze op een stapeltje zoals haar moeder het haar had geleerd. Over elk afgelegd kledingstuk aaide ze even.

‘Dat kapje ook, Saar. Arme weeskinderen dragen geen kant.’

Toen stond Saartje bloot en rillend voor de kammoeder. Die bekeek haar kritisch.

‘Valt mee, je bent niet erg vuil. Heb je luizen? Even kijken.’

Een fijne kam werd door haar haar getrokken.

‘Doe ik je pijn?’

‘Nee... Moeder,’ zei Saartje. Ze jokte, want de kam bleef soms steken in een klit, maar ze wilde niet kinderachtig zijn.

Sientje grinnikte. ‘Ik moet er nog steeds aan wennen dat de kinderen hier mij Moeder noemen. Maar vrouw Alkemade wil het zo. Nou, kleed je maar aan. Dit eerst.’

Stuk voor stuk gaf ze de kledingstukken aan, het laatst de hagelwitte halsdoek die van voren en van achteren in een punt uitliep. Het witte kapje bond ze stijf om Saartjes hoofd, zodat er slechts een plukje haar van voren vrij bleef. Ze deed een stap naar achteren, bekeek het nieuwe weesmeisje en knikte.

‘Staat je goed,’ zei ze. ‘Nu hoor je er helemaal bij.’

Zelf droeg ze precies zulke kleren.

Saartje probeerde zichzelf te bekijken. Een spiegel was er niet.

Sientje vond blijkbaar dat ze eer van haar werk had, want ze ging er even gezellig bij zitten en knikte Saartje toe.

‘Zeven jaar. Je bent niet groot voor je leeftijd. Ben je al lang wees?’

‘Moeder is vorige week gestorven. Vader vorig jaar.’

Sientje zuchtte en streek Saartje even over de wang.

‘Erg hoor,’ zei ze zacht.

Saartje draaide snel haar hoofd om en mompelde: ‘De regenten zeiden dat ik hier naar school mag.’

‘Alle kinderen boven de zes jaar moeten hier naar school.’

‘Fijn.’

Even keek Sientje verbaasd.

‘Vind je dat leuk?’

‘O ja. Ik ben nog nooit op school geweest, maar ik kan lezen en ook een beetje schrijven, en ik wil nog veel meer leren.’

‘Weet je,’ zei Sientje dromerig, ‘je hebt geluk dat je in het Burgerweeshuis terecht kunt. Dit is het beste en rijkste weeshuis van de stad. Bij de Aalmoezeniers, waar de vondelingen en vreemde kinderen terechtkomen, is het een vreselijke bende, in het Diaconieweeshuis zijn ze erg streng en in de lutherse en roomse weeshuizen leren de kinderen vervloekte ketterijen.’

Die uitdrukking had Saartje vaker gehoord als ze zondags met haar moeder naar de kerk was gegaan, maar bij die ‘vervloekte ketterijen’ had ze zich maar weinig kunnen voorstellen.

‘Wanneer mag ik naar school?’ vroeg ze, zich wanhopig vastklappend aan dat enige lichtpuntje in haar nieuwe leven.

‘Nu, meteen.’ Sientje schudde het hoofd. ‘Dat je daar zo naar verlangt... hoe is het mogelijk!’

Sientje stond op, nam haar bij de hand en bracht haar naar een grote zaal: het schoollokaal van het kinderkuis. Schoolmeester

Jansen troonde daar achter een soort katheders; hij droeg een pruik en een gewoon pak, geen weeshuiskleding. Aan de muren van het lokaal hingen schrijfvoorbeelden en een huisreglement; op een plank lagen wat boeken, voornamelijk ABC-boeken met de haan op de buitenkant, rekenboeken, nog meer schrijfvoorbeelden en een slordige stapel papier. Daarnaast schrijflankjes, stiften, ganzenpennen, inktkokers en mesjes om de pennen te versnijden. Aan lange schragentafels zaten op houten banken zonder leuning zeker tachtig kinderen, bezig met allerlei dingen. Sommigen zaten hardop te lezen, anderen probeerden de schrijfvoorbeelden op plankjes na te tekenen, weer anderen waren met een telraam in de weer. Achterin maakten vier jongens ruzie, in de verste hoek stond een jongetje met zijn gezicht naar de muur zich kennelijk erg te vervelen. De herrie was onbeschrijflijk. Daarbij kwam dat de schoolmeester van tijd tot tijd keihard met een houten plak op de katheders sloeg en een naam brulde, waarna het opgeroepen kind met een bang gezicht naar voren kwam om zich te laten overhoren of zijn werk te laten zien. Was dat niet in orde, dan volgden een paar gevoelige klappen op de knokkels van zijn linkerhand en kreeg hij de vermaning om beter zijn best te doen. Een paar kinderen zaten te huilen, anderen te lachen; eentje zat er zelfs te slapen. Saartje, overdonderd door het lawaai, keek rond. Ze vroeg zich af hoe iemand hier ooit iets kon leren. Daarna keek ze weer naar de man achter de katheders met zijn brillette en zijn pruik.

‘Meester Jansen, dit is Sara Tadema, vanmiddag opgenomen in het kindershuis,’ schreeuwde Sientje. ‘Ze zegt dat ze al kan lezen en schrijven, maar ze is pas zeven jaar oud.’

De schoolmeester bekeek de nieuweling van top tot teen, schudde het hoofd en scheen te zeggen: ‘Zo’n kleintje?’ Saartje knikte nadrukkelijk. De man snoof.

‘Hé daar jullie, allemaal stil zijn,’ brulde hij en roffelde met de plak

op het hout. Even viel er een stilte, terwijl de kinderen nieuwsgierig naar de nieuweling keken.

‘Als je zo knap bent,’ gromde de meester, ‘lees dat dan maar eens voor.’ Hij wees op het reglement dat achter hem aan de muur hing. Saartje stapte naar voren, ging recht tegenover het huisreglement staan en begon:

‘De kinderen staan onder toezicht van een Moeder, door de Heren Regenten aangesteld, en zijn haar in alles gehoorzaamheid verschuldigd. De Moeder wordt hierin bijgestaan door vier assistenten, aan te wijzen door de Heren Regenten. Zij zijn ver... verplicht van elk geplaa... gepleegd kwaad en van bijzon... bijzondere voorvallen kennis te geven aan de Moeder. Zij mogen zelf geen straffen...’

‘Ho, ho, genoeg,’ riep meester Jansen. ‘Heeft je moeder je dat geleerd?’

Saartje zuchtte.

‘Moeder was ziek. Ik leerde lezen uit het hanenboek van mijn broer, maar hij wilde me nooit helpen met schrijven, dus dat kan ik nog niet goed. Gaat u mij nu leren schrijven? Ik...’

‘Dat heeft geen haast,’ zei de man. ‘Ga daar naast die jongen zitten, die heet Jan, en help hem maar. Hij kent nog steeds het alfabet niet goed.’

Sientje ging weg. Saartje schoof naast de aangewezen jongen op de bank. Hij was ouder dan zij, maar hij keek dom uit zijn ogen, zijn mond hing halfopen en hij kwijlde een beetje. Voor hem lag het ABC-hanenboek. Hij leek er weinig belangstelling voor te hebben en hij keek Saartje niet aan.

Ze wist niet goed wat er nu van haar werd verwacht, dus deed ze voorlopig niets en keek rond, diep teleurgesteld. Het lawaai was weer losgebarsten en niemand lette op haar. Ze zag nu dat er nog een volwassene in de school aanwezig was, ook een man, maar veel jonger dan de schoolmeester. Soms boog hij zich over een

kind heen en praatte ertegen. Jan zat nu met een touwtje te spelen en een beetje dom voor zich uit te lachen.

Achterlijk is-ie, dacht Saartje.

Ze vond de schoolmeester, van wie ze verwachtte dat hij haar allerlei wonderbaarlijks zou leren, veel interessanter. Ze bestudeerde hem. Hij had een smal gezicht met een terugwijkende kin; ook zijn voorhoofd liep schuin naar achteren en zijn neus stak smal en gewelfd vooruit. Een gezicht als een scheermes.

Ze stootte de jongen naast haar aan en schreeuwde in zijn oor: 'Lezen!'

Het hanenboek, het enige boek dat er naast de bijbel ooit bij haar thuis was geweest, kende ze al een hele tijd uit het hoofd. Ze hoefde niet eens méé te lezen om te merken dat Jan maar in het wilde weg iets opdreunde.

'Dat staat er niet,' bitste ze, al kon het haar weinig schelen of hij het goed of verkeerd oplas. Ze keek om en zag hoe de jongen die in de hoek was gezet, zich stilletjes op de grond liet glijden en begon terug te kruipen naar de bank. Veel ruimte was er niet voor hem, dus maakte Saartje zich dun, duwde Jan een eindje opzij en wenkte de zondaar. Hij knikte en kroop naast haar. In de hand hield hij een schrijffoorbeeld. Meester Jansen was een andere jongen aan het overhoren en lette niet op hen. Na een schuwe blik in de richting van de kathedier mompelde de jongen: 'Hij is me al vergeten, geloof ik.' Hij legde het schrijffoorbeeld voor zich neer. 'Dat moest ik natekenen, maar mijn stift schoot telkens uit. Ik vind het maar moeilijk.' 'Laten we het samen doen,' stelde ze voor. 'Ik heet Saartje. Hoe heet jij?'

'Pieter.'

Saartje nam het met was overdekte schrijfflankje van hem over, boog zich eroverheen en kraste er met de stift op. Zo had ze het Dirk ook dikwijls zien doen. Pieter klaagde luid: 'Ik krijg al die krullen nooit goed.'

Met de tong tussen de lippen probeerde Saartje de letters met veel op- en neerhalen en ingewikkelde krullen na te schrijven. Het lukte haar min of meer. Het voorbeeld bestond uit het Onze Vader, een gebed dat ze wel kon dromen, zodat ze zich helemaal op de vorm van de letters kon concentreren. Ze kreeg er al gauw plezier in. Na de eerste regel schoof ze het plankje aan Pieter toe. 'Nou jij weer.'

De beide kinderen raakten erin verdiept, tot Jan hard tegen haar elleboog stootte.

'Kijk uit!' gilde Saartje.

'Je moet mij helpen van meester Jansen,' zei Jan. Hij keek boos.

'Straks.'

'Nee, nou!'

'Ach joh, vlieg op,' snauwde Pieter. 'Saartje is de ondermeester niet.'

'Riep iemand mij?' klonk een jonge stem achter hen. Wild draaide Saartje zich om.

'Hulp nodig?' informeerde de jongeman vriendelijk – al moest ook hij schreeuwen om boven de herrie om hen heen uit te komen.

'Ja, Jan hier. Ik niet, ik doe samen met Pieter.'

'Aardig van Pieter om een nieuw meisje te leren schrijven. Je bent toch nieuw, hè?'

'Ik ben Sara Tadema en mijn vader was werkelijk een Amsterdamse poorter en geen Fries. Ik ben zeven jaar oud, ik kan lezen en nu leer ik schrijven.' Ze ratelde het af.

De jongeman lachte.

'En ik ben Andreas van Gulik, de hulponderwijzer. Kun je echt al lezen?'

Ze knikte en wees naar de planken langs de wand. 'Ik zie zo weinig boeken.'

De herrie om hen heen was juist even geluwd en ze had heel luid gesproken. Meester Jansen moest het gehoord hebben, want hij

hief met een ruk het hoofd op en keek dreigend in hun richting. Andreas van Gulik zei niets en liep snel door.

Op dat moment luidde er ergens een bel. Alle kinderen, waarmee ze ook bezig waren, stonden op. Het gestommel klonk als onweer. Vier van de grootsten begonnen de rekenboekjes, de hanenboeken en schrijffoorbeelden te verzamelen. Meester Jansen kwam van zijn hoge stoel achter de kathedr af.

‘Opschieten,’ schreeuwde hij. ‘Karel, Frans, opruimen!’

‘Wat gebeurt er?’ vroeg Saartje.

‘Vier uur, tijd voor de boterham,’ zei Pieter.

‘Ha.’

‘Blijf maar bij mij, ik weet de weg.’

De kinderen drongen het lokaal uit. Nieuwsgierig liep Saartje achter Pieter aan, de gang over, de trap af, weer een deur door. Toen stond ze in de eetzaal. Ook hier lange schragentafels met banken zonder leuning. Een paar grote weesmeisjes kwamen binnen met een mand vol sneden grof brood, andere meisjes torsten kruiken met karnemelk. De geweldige Binnenmoeder stond naast de deur. Er was een man bij haar in weeshuiskleding, die de luidruchtigste kinderen tot stilte maande.

‘Dat is de Binnenvader,’ verklaarde Pieter.

Met veel lawaai schoven de kinderen op de banken. Eerst werd er gebeden. Daarna begonnen de volwassenen de sneden brood uit te delen en schonken voor elk kind een kroes karnemelk in. Saartje, die flink trek had, viel er meteen op aan.

‘Lekker,’ zei ze, maar toen kreeg ze een ruk aan haar arm.

‘Wat doe jij hier?’

Groot en dreigend stond vrouw Alkemade naast haar. Saartje begreep het niet. Ze hoorde hier toch?

‘Je zit op de bank voor de jongens.’

‘O.’ Het was waar. Zonder erbij te denken was ze aangeschoven naast Pieter. Nu pas ontdekte ze dat alle meisjes aan de andere tafel zaten.

‘Je moet dáár zijn,’ wees de reuzin.

In de school hadden jongens en meisjes gewoon door elkaar gezeten. In de eetzaal bleken ze streng gescheiden te zijn. Moest je ook maar weten...

Met brood en kroes stak Saartje het gangpad over en wrong zich tussen de meisjes in. Die schoven gewillig een eindje op. Maar het meisje tegenover haar, veel groter dan Saartje, keek haar over haar kroes spottend aan.

‘Jij doet alles verkeerd, hè? Ik denk dat je heel dom bent.’

Saartje had geen zin om ruzie te maken, dus haalde ze de schouder op en wijdde zich aan haar boterham.

‘Ik ben Liesbeth en ik woon hier al twee jaar,’ vervolgde het meisje. ‘En nu wil ik een stuk van jouw brood, anders knijp ik heel hard in je arm.’

Ze boog zich naar voren en stak haar hand uit, klaar om het restant van Saartjes boterham in ontvangst te nemen.

‘Had je gedacht,’ zei Saartje.

‘Als ik zeg dat je mij een stuk van je brood moet geven, dan doe je dat.’

‘Nee hoor.’

Liesbeths arm schoot uit, twee vingers omknelden een stuk vel van Saartjes hand.

‘Au!’

‘Geef mij dat laatste stuk.’

‘Doe het maar,’ zei het kind naast Saartje, ‘anders blijft ze je plagen.’

‘Nee.’

Saartje propte het laatste stuk snel in haar mond en verborg haar armen onder de tafel.

‘Ik krijg je nog wel, sprinkhaan,’ snauwde Liesbeth.

‘Ze knijpt altijd iedereen,’ zei het meisje naast Saartje. ‘Ik ben Else. En jij?’

‘Ik heet Saartje.’

‘Voor Liesbeth moet je uitkijken. Ze kan heel gemeen zijn.’

‘Ik ook,’ zei Saartje.

Elsje, die zelf ook niet veel ouder kon zijn dan een jaar of zeven, acht, leek plotseling opgelucht.

De maaltijd duurde nog geen halfuur. Daarna werd er weer uitgebreid gebeden en kwamen grote weesmeisjes de kroezen en broodmanden weghalen.

‘Die wonen in het meisjeshuis aan de andere kant van de binnenplaats,’ vertelde Elsje. ‘Als wij elf zijn mogen we daar ook naartoe.’

‘Wat gebeurt er nu?’ vroeg Saartje toen ze weer een bel hoorde luiden.

‘Speeluur. Als je negen bent moet je nu naar de wollewinkel om te leren breien. Wij mogen lekker buiten spelen.’

Dus volgde Saartje haar nieuwe vriendin naar de achterplaats, een met klinkers geplaveide ruimte, afgesloten door een hek. De oudere meisjes werden door een dienstmeid naar een andere vleugel gebracht.

De achterplaats, ingericht tot speelruimte voor de kleintjes, was niet groot, maar ze konden er toch touwtjespringen, bokspringen, bikkelen, knikkeren of kringspelletjes doen. Elsje, die zich aan Saartje had vastgeklampt, wilde bikkelen: een behendigheidsspelletje waarbij je de bikkels (botjes uit schapenpoten) moest oprappen terwijl je tegelijkertijd een stuiterend balletje moest opvangen. Elsje was er vrij goed in, Saartje niet.

‘Ik doe mee,’ riep Liesbeth. Ze keek Saartje dreigend aan.

‘Ja leuk,’ zei Elsje benauwd.

Even ging het goed. Toen riep Saartje verontwaardigd: ‘Hé, jij speelt vals!’

Liesbeth grijnsde, pakte Saartjes vel tussen duim en wijsvinger en kneep. Fel sloeg Saartje van zich af. Maar daar was de Binnenmoeder al: groot, hoog, breed.

‘Wat is dat, vechten?’ donderde haar stem.
‘Zij begon,’ gilde Liesbeth bij voorbaat.
De Binnenmoeder schudde Saartje door elkaar.
‘Wat denk je wel! Wie vecht krijgt straf!’
Elsje stond erbij maar zei niets. Saartje rukte zich los.
‘Liesbeth kneep me en als ze dat nog eens doet geef ik haar een pak slaag,’ schreeuwde ze.
Boos keek vrouw Alkemade op haar neer.
‘Sara Tadema, als er hier gestraft moet worden dan doe ik dat, begrepen? Laat dat eens en voor altijd tot je doordringen.’
‘Die nare Sara plaagt me steeds en ik was juist lief aan het spelen,’ jankte Liesbeth.
‘Ze liegt het!’ briede Saartje.
De Binnenmoeder mocht dan groot en machtig zijn, ze wilde ook rechtvaardig zijn. Dus wendde ze zich tot Elsje: ‘Jij was erbij. Wie begon met de ruzie?’
‘Zij daar,’ piepte Elsje en wees op Saartje. Die kon van verbijstering geen woord uitbrengen.
‘Vooruit, in de hoek jij.’
Hardhandig werd Saartje met haar gezicht tegen de bakstenen muur geduwd en moest daar blijven staan, het hele speeluur lang. Ze was te verontwaardigd om te protesteren; bovendien boezemde de Binnenmoeder haar een heilige vrees in. Het mens was zo kolossaal!
Ze bleef staan, telde de bakstenen voor haar ogen, mat ze na met haar onderarm en probeerde uit te rekenen hoeveel stenen er voor die muur gebruikt waren. Daarin raakte ze helemaal verdiept. Maar omdat de negen- en tienjarige meisjes naar de wollewinkel waren gebracht, stoeiden er veel meer jongens dan meisjes om haar heen en menigmaal kreeg ze een duw in de rug. Ze was een gestrafte en dus hulpeloos. Maar na de zoveelste duw keerde Saartje zich briesend om, haar anders zo bleke gezichtje vlamvend rood.